

DOBRÁ PRAX NEFORMÁLNEHO VZDELÁVANIA V ŠKOLE

GOOD PRACTICE OF NON-FORMAL EDUCATION AT SCHOOL

Miroslava Lemešová

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta, Katedra psychológie a patopsychológie, Račianska 59, 813 34 Bratislava, lemesova@fedu.uniba.sk a Ulita, o. z., Kopčianska 90, 851 01 Bratislava, miroslava.lemesova@ulita.eu.sk

Výskumný zámer, grantová podpora: Projekt Dobrá prax neformálneho vzdelávania ako nástroj zmeny podporený Nadáciou otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation

Abstrakt

Na vzdelávaní detí a mladých ľudí a ich školskom úspechu sa podieľajú i organizácie, ktoré nepatria do systému formálneho vzdelávania. Ide o vzdelávanie prebiehajúce popri hlavných prúdoch vzdelávania a odbornej prípravy v rámci aktivít občianskych združení a mimovládnych organizácií. Tieto sú dôležitou platformou pre motiváciu školopovinných detí k štúdiu nielen na základnej škole ale i k ďalšiemu štúdiu v rámci vyššieho sekundárneho vzdelávania. Odovzdávanie ich dobrej praxe by mohlo byť cestou prepojenia formálneho a neformálneho vzdelávacieho systému a príležitosťou ako sa spoločne podieľať na vzdelávaní detí a podporiť rozvoj kľúčových životných kompetencií zabraňujúcich vylúčeniu zo spoločnosti. Cieľom príspevku je predstaviť správu z prieskumu venujúcu sa problematike vzdelávania detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia, ktorá slúži ako advokačný nástroj pri presadzovaní záujmov detí v kontakte s učiteľmi a inými inštitúciami formálneho vzdelávania. Správa mapuje vnímanie vzdelávacích aktivít deťmi a mladými ľuďmi navštevujúcimi Komunitné centrum Kopčany, ktoré pracuje na nízkoprahových princípoch.

Kľúčové slová: *neformálne vzdelávanie, formálne vzdelávanie, deti pochádzajúce zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia*

Abstract

There are organisations not belonging to the system of formal education which participate on the education and school success of children and young people. These are civic associations and non-governmental organizations which support education, alongside the main stream of education and professional preparation programs. These actually provide an important platform for motivation of school children to study throughout primary and further secondary education. Shifting of their good practice can be a way how to connect the formal and non-formal system of education as well as a possibility how to contribute together to education of children and improve the development of their key life competences helping to avoid social exclusion. The aim of the paper is a presentation of a handbook exploring non-formal education of children and young people from socially disadvantaged backgrounds, which is

used as a tool for the advocacy of children's interests in contact with teachers and other institutions of formal education. The handbook is mapping the perception of educational activities of the children and young people visiting Community Centre Kopčany, a low-threshold youth centre.

Key words: *non-formal education, formal education, children and young people from socially disadvantaged backgrounds*

1 ÚVOD

Vzdelávanie a školská úspešnosť detí a dospelých je ovplyvnená nielen školou, ale i rodinou, komunitou či inými osobami alebo organizáciami podieľajúcimi sa na vzdelávacích procesoch. V odbornej literatúre sa stretávame zväčša s tromi typmi a charakteristikami vzdelávania. Prvým je vzdelávanie formálne, ktoré sa deje vo vzdelávacích inštitúciách, akými sú napríklad rôzne typy škôl. Ďalším je neformálne vzdelávanie, ktoré sa uskutočňuje popri formálnom vzdelávaní, najčastejšie v rámci aktivít občianskych združení a svojim spôsobom tento systém vzdelávania dopĺňa. Ide napríklad o rôzne typy krúžkov, individuálne hodiny doučovania a pod. Posledným je informálne vzdelávanie alebo tiež neinštitucionálne vzdelávanie, ktoré je neoddeliteľnou súčasťou nášho bežného života, pretože sa deje najmä v rodine či kontakte s rovesníkmi. I keď možno tieto tri typy jasne navzájom odlíšiť na základe kritérií, akými sú napríklad priestor, organizácia a výstupy vzdelávacích procesov či miera dobrovoľnosti, s akou do nich jedinec vstupuje, často sa navzájom prelínajú. Vo formálnom vzdelávaní sa stretávame s istými prvkami neformálnosti a naopak. Formálnosť a neformálnosť tak možno považovať najmä za vlastnosti, ktoré sú prítomné vo všetkých okolnostiach učenia a vzdelávania detí, dospelých i dospelých.

V súčasnosti sú prioritnými témami v oblasti vzdelávania otázky identifikácie formálnosti a neformálnosti v jednotlivých typoch vzdelávania, vysvetlenie ich vzťahov či odhalenie efektov na učiteľov, vzdelávané osoby a prostredie, v ktorom sa učenie odohráva (Colley, Hodkinson, Malcom, 2003). Veľká pozornosť je na Slovensku v tejto súvislosti venovaná predovšetkým vzdelávaniu skupiny detí a dospelých označovanej ako deti/žiaci pochádzajúci zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. Pod toto označenie, ktoré presne vymedzuje Štátny vzdelávací program (2011), spadajú najmä rómske deti, i keď tu svoje zastúpenie majú i deti majority. O ich nedostatočných výsledkoch, ťažkostiach, s ktorými sa v rámci formálneho vzdelávacieho systému potýkajú či o celkovom nastavení nášho školského systému, ktorý okrem iného patrí medzi najmenej spravodlivé školské systémy spomedzi krajín OECD (PISA, 2007), existuje dostatok štúdií (viď napr. Rafael, 2011; Gallová Kriglerová, 2009; Huttová, Gyárfášová, Sekulová, 2012 a i.). Menej prác sa však venuje ich neformálnemu či informálnemu vzdelávaniu (napr. Štofej, 2011; Bittnerová, 2009; NIDPM, 2010) a odhaľovaniu charakteristík, ktoré by mohli napomôcť pri riešení otázok vzdelávania týchto detí. Doterajšie snahy totiž vychádzajú v prvom rade zo stanovísk školskej politiky, pričom absentuje pohľad pracovníkov či pracovníčok pracujúcich priamo v komunitách alebo pohľad samotných vzdelávaných detí a ich rodičov. Aj to bol dôvod pre realizovanie projektu *Dobrá prax neformálneho vzdelávania ako nástroj zmeny*, ktorého zámer a niektoré čiastkové výsledky prezentujeme v tomto texte.

2 O PROJEKTE A JEHO ZÁMEROCH

Projekt *Dobrá prax neformálneho vzdelávania ako nástroj zmeny* realizuje o. z. Ulita vďaka podpore Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation od júla 2012 do decembra 2013. Hlavným cieľom projektu je zlepšiť postavenie detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia vo vzdelávacích procesoch v prostredí školy a identifikovať oblasti, v ktorých možno deťom poskytnúť podporu pre dosahovanie optimálnych školských výkonov. Projektom mapuje občianske združenie dobrú prax neformálneho vzdelávania v rámci programu Komunitné centrum Kopčany, ktoré realizuje svoju činnosť od roku 2004 v bratislavskej mestskej časti Petržalka. Podnetom pre vznik projektu bola absencia akéhokoľvek prostriedku pomáhajúceho presadzovať práva detí a mladých ľudí v rámci formálneho vzdelávacieho systému. Na Slovensku doposiaľ nebola urobená analýza dopadu neformálneho vzdelávania poskytovaného občianskymi združeniami na školskú úspešnosť detí, najmä však detí, ktoré pochádzajú zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. Projekt tak umožňuje odovzdávanie dobrej lokálnej praxe v rámci Slovenska (v iných podobne pracujúcich organizáciách, v školách a pod.), pričom vychádza z kontinuálneho charakteru vzdelávacích aktivít v rámci jednej lokality a z niekoľkoročných skúseností s vedením a realizovaním aktivít neformálneho vzdelávania inkluzívneho charakteru.

Primárnou cieľovou skupinou, na ktorú sa projekt zameriava, sú pracovníci a pracovníčky Komunitného centra Kopčany a iných nízkoprahových zariadení v bratislavskom kraji, ktorí realizujú aktivity advokačného charakteru v školskom prostredí, no ktorým často chýba nástroj, pomocou ktorého by mohli zastupovať nároky a potreby svojich klientov a klientiek. Druhou cieľovou skupinou sú učiteľky a učelia v základných a špeciálnych základných školách v bratislavskej mestskej časti Petržalka a školskí psychológovia a psychologičky pracujúci v tejto mestskej časti. Táto skupina realizuje a do značnej miery ovplyvňuje proces a výsledky vzdelávania detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia v systéme školského vzdelávania. Podľa Robinsona (2002) majú práve školskí psychológovia a psychologičky potrebnú kvalifikáciu a zručnosti navigovať naprieč školským systémom a obhajovať záujmy jednotlivcov, ktorí majú odlišné potreby ako typickí študenti. Sú tou najvhodnejšou osobou pre prácu so študentmi, ktorí sú nejakým spôsobom „iní“ či „rizikovní“. Školskému psychológovi tak v jeho práci môžu napomôcť dotvoriť celkový obraz o dieťati informácie nielen od učiteľov a samotného dieťaťa, ale i od rodičov a iných vzťažných osôb či od organizácií, s ktorými dieťa po pobyte v škole vstupuje do kontaktu. Postavenie, dôležitosť a prínos informácií z neformálneho vzdelávania detí v práci školského psychológa a psychologičky možno vidieť v priebehu realizovaného poradenstva, kde pri práci s konkrétnym dieťaťom či učiteľom môže pomocou týchto informácií prehĺbiť vzájomný kontakt a spoluprácu a v konečnom dôsledku i kvalitu práce s dieťaťom. Neformálny systém vzdelávania vnímajú školskí psychológovia a psychologičky podľa našich zistení i ako systém eliminujúci nedostatky súčasného školského systému a prostriedok pre vyplnenie voľného času detí (Lemešová, 2013).

Hlavným výstupom projektu je správa z prieskumu umožňujúca spoznať pohľad rodičov a detí navštevujúcich vzdelávacie aktivity komunitného centra a jeho pracovníčok na tento typ vzdelávania. Jej zámerom je tiež odhaliť činitele, ktoré prispievajú k pozitívnemu vzťahu detí i ich rodičov k vzdelávaniu v rámci aktivít neformálneho vzdelávacieho charakteru. Toto poznanie smeruje k zefektívneniu obhajoby záujmov detí v školách a iných vzdelávacích inštitúciách, rozšíreniu informácií o neformálnom vzdelávaní detí medzi širokou odbornou verejnosťou a tak možno i k zmene často negatívneho obrazu spojeného so vzdelávaním detí

zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. Pochopenie procesov učenia sa tejto skupiny detí v prostredí mimo školy môže napomôcť ich porozumeniu aj v prostredí školy. Súhrnná správa z prieskumu, ktorá je voľne dostupná na webovej stránke o. z. Ulita a Asociácie nízkoprahových programov pre deti a mládež, obsahuje výsledky získané na základe pozorovaní priebehu vzdelávacích aktivít v rámci Komunitného centra Kopčany, rozhovorov s deťmi, rodičmi a pracovníčkami tohto zariadenia a kazuistik konkrétnych klientov a klientiek centra, ktoré sa uskutočnili v roku 2012 a 2013.

3 PARCIÁLNE VÝSLEDKY PROJEKTU – MOTIVÁCIA UČIŤ SA

V tejto časti ponúkame parciálne výsledky projektu, pričom sa zameriavame na motiváciu detí k vzdelávaniu v rámci neformálneho systému, tj. v komunitnom centre. Komunitné centrum Kopčany ponúka deťom a dospelujúcim dvakrát do týždňa v rozsahu 150 minút v podvečerných hodinách priestor na prípravu do školy. V rámci nej si môžu pod individuálnym vedením pracovníčok urobiť domáce úlohy, vypracovať školské projekty či si opakovať školské učivo. V rámci projektu nás zaujímalo, čo deti motivuje prísť do komunitného centra a učiť sa, napriek tomu, že môžu tráviť svoj voľný čas iným spôsobom. Súčasťou scenára pološtruktúrovaného rozhovoru vedeného s deťmi teda bola i otázka, prečo si zvolili byť radšej na vzdelávacej aktivite ako vonku. Metódou vytvárania trsov a porovnávaní (Miovský, 2006) sme analyzovali odpovede na túto otázku od dvanástich detí, ktorých bližšie charakteristiky ponúka *Tabuľka*. V texte dokumentujeme výsledky doslovnými citáciami detí. Tieto citácie sú označené kódmi, v rámci ktorých prvé písmeno označuje osobu, od ktorej výrok pochádza (*D* – dieťa), za ním nasleduje poradové číslo. Pomocou písmena a k nemu priradeného čísla tak možno identifikovať konkrétne dieťa.

KÓD DIEŤAŤA	VEK	POHLAVIE	VZDELÁVACÍ STUPEŇ
D1	6	chlapec	predškolský
D2	7	dievča	predškolský
D3	10	chlapec	I. stupeň
D4	7	dievča	I. stupeň
D5	7	chlapec	I. stupeň
D6	9	chlapec	I. stupeň
D7	7	dievča	I. stupeň
D8	8	chlapec	I. stupeň
D9	11	dievča	II. stupeň
D10	14	dievča	II. stupeň
D11	12	chlapec	II. stupeň
D12	11	dievča	II. stupeň

Tab. Prehľad informácií o deťoch ako účastníkoch rozhovorov

3.1 Motivácia detí učiť sa v Komunitnom centre Kopčany

Odpovede detí sa v otázke motivácie k učeniu v komunitnom centre zbiehajú do troch kľúčových tém. Deti motivuje k účasti na vzdelávacích aktivitách ich túžba **byť v škole úspešný a spoznávať**: „Chodím sem, aby som sa veľa naučila a spoznala aj to, čo sa v škole

alebo doma neučíme“ (D12). Škola, školské výsledky či zážitky, ktoré sa s pobytom v škole spájajú, sú v tejto vekovej skupine často diskutovanou témou, a nie je tomu inak ani u detí, ktoré sú nejakým spôsobom v týchto procesoch znevýhodnené. Deti sa mnohokrát stretávajú s neúspechom, ktorý znižuje ich motiváciu zlepšovať sa, vieru vo vlastné schopnosti a v seba samých. Do školy prestávajú chodiť rady a často absentujú, dostávajú sa do konfliktu s učiteľmi, čo danú situáciu ešte zhoršuje. Vo vzťahu k škole u nich možno identifikovať naučenú bezmocnosť. Vzdelávacie aktivity komunitného centra tak pre nich predstavujú bezpečný a prijímajúci priestor ponúkajúci pomoc a podporu v procesoch učenia. Je to priestor, v rámci ktorého môžu splniť požiadavky, ktoré kladie škola na domácu prípravu či dobehnúť to, čo v škole nestihli či zameškali. Práve fakt, že sa týchto aktivít zúčastňujú dobrovoľne, často po mnohých hodinách strávených v škole, hovorí o ich motivácii a túžbe byť v škole úspešný: „*Lebo ja nechcem dostávať päťky a štvorky“* (D3).

Deti tiež motivuje charakter, akým sa vzdelávacie aktivity realizujú. Učenie v komunitnom centre niektoré z nich vnímajú ako **zábavu a príležitosť nenudiť sa**: „*To je nuda vonku. Možem sa gulovať s kamošmi, ale nikto tam nie je. Všetci sú tu /v centre, pozn. autorky/. Aj tak by som prišiel sem, lebo tu je zábava“* (D5). V prípade neformálnych vzdelávacích aktivít ide o ponuku alternatívnych možností vzdelávania, ktoré vychádzajú najmä z potrieb a záujmov samotného dieťaťa a mladého človeka (Rogers, 2004). Zameriavajú sa na budovanie jeho potenciálu, podporu jeho hodnoty a úspešnosti v spoločnosti. Jeho ciele a formy nie sú kodifikované, čo zabezpečuje obrovskú mieru flexibility, v ktorej ten, kto vzdeláva, nie je v klasickej úlohe učiteľa, no zastáva skôr rolu sprievodcu/facilitátora. To umožňuje prispôbiť vzdelávanie každému jednému dieťaťu a ušiť ho priamo na mieru. Práca s jedným dieťaťom následne umožňuje venovať viac pozornosti či hľadať spolu s dieťaťom spôsoby, ako spraviť učenie zábavným. Motivujúcim prvkom pre návštevu vzdelávacích aktivít je podľa výpovedí detí i **prijemné prostredie a možnosť získať pomoc**: „*Lebo vieš čo? Je mi tu dobre, lepšie než v škole“* (D4). Niektoré z detí, ktoré komunitné centrum navštevujú, nemajú doma priestor, kde by sa mohli nerušene pripravovať do školy či im chýbajú potrebné pomôcky. V neposlednom rade im niekedy chýba osoba, ktorá by im počas prípravy pomohla. Napriek snahe pomôcť svojim deťom, chýbajú často rodičom zručnosti či vedomosti a rôzne možnosti "doučovania" sú pre nich finančne náročné. Pre niektoré z detí sú vzdelávacie aktivity jediným miestom (mimo školy), ktoré im umožňuje získať prístup k počítaču, internetu, tlačiarňi, vzdelávacím programom či knihám. Komunitné centrum je teda miestom poskytujúcim istú materiálnu pomoc. Na druhej strane však vnímajú vzdelávacie aktivity i ako bezpečný priestor, v ktorom sa neobávajú pýtať či hovoriť o svojich nedostatkoch a chýbajúcich vedomostiach. Prijemné prostredie a prijímajúci prístup bez hodnotenia osobnosti dieťaťa tak odbúrava v deťoch strach, vytvára možnosť vyrovnáť ich šance v škole a motivuje ich ďalšiemu vzdelávaniu.

4 ZÁVER

Podľa I. Šimíkovej a P. Navrátila (2003) spočíva špecifickosť neziskových organizácií v tom, že sú priamo v "centre diania". Sú tam, kde sa vyskytujú nejaké ťažkosti a kde je nevyhnutné hľadať riešenia, ktoré budú fungovať. Reagujú priamo na potreby komunity, v ktorej pracujú a stávajú sa sprostredkovateľmi ukazujúcimi ako hľadať, a v optimálnych prípadoch i nachádzať, riešenia rozličných problémov v spoločnosti. Projektom *Dobrá prax neformálneho vzdelávania ako nástroj zmeny* sa občianske združenie Ulita pokúša stať takýmto sprostredkovateľom medzi formálnym vzdelávacím systémom a organizáciami, ktoré poskytujú neformálnym spôsobom vzdelávacie aktivity deťom pochádzajúcim zo sociálne

znevýhodňujúceho prostredia. Zhmotnenie dlhoročných skúseností so vzdelávacími aktivitami a výsledkov prieskumu do podoby advokačného nástroja – správy z prieskumu, umožňuje odovzdávanie dobrej lokálnej praxe všetkým tým, ktorí sa na vzdelávaní tejto skupiny detí podieľajú. Hlavným poslaním tohto nástroja je doplniť poznatky zachytávajúce rôznorodosť prekážok vo vzdelávaní a umožniť rýchlejšie a efektívnejšie riešenie problémov. Jeho úlohou je ale i presadzovať nediskrimináciu a toleranciu, poskytovať informácie o spôsobe a pozitívach neformálneho vzdelávania a jeho dopade na formálne vzdelávanie či narušiť negatívne postoje k rómskym i nerómskych deťom, ktoré žijú v sociálne znevýhodňujúcom prostredí. Aj s pomocou tohto nástroja chceme vytvoriť a nadviazať spoluprácu s učiteľmi a učiteľkami, školskými psychologičkami, vychovávateľmi a pod. a umožniť im inak sa pozrieť na deti, s ktorými pracujú, uvedomiť si ich heterogénnosť a špecifickú životnú situáciu v sociálne znevýhodňujúcom prostredí.

5 ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Bittnerová, D. (2009). *Vzdelávací potreby sociokulturně znevýhodnených*. Praha: Ermat.
- Colley, H., Hodkinson, P., Malcom, J. (2003). *Informality and formality in learning: a report for the Learning and Skills Research Centre*. LRSC.
- Gallová Kriglerová, E. (2006). *Dopad opatrení zameraných na zlepšenie situácie rómskych detí vo vzdelávaní*. Bratislava: SGI.
- Huttová, J., Gyárfášová, O., Sekulová, M. (2012). *Segregácia alebo inklúzia Rómov vo vzdelávaní: Volba pre školy?* Bratislava: NOS-OSF.
- Lemešová, M. (2013). Školský psychológ a neformálne vzdelávanie detí. In Herényiová, G. a kol. (eds.). *Intervencia školského psychológa v škole* (s. 59 – 63). Bratislava: Stimul.
- Mioviský, M. (2006). *Kvalitatívny prístup a metódy v psychologickom výskume*. Praha: Grada Publishing.
- Národní institut dětí a mládeže. (2010). *Na křižovatce kultur aneb Romové, Vietnamci a Číňané mezi námi. O výsledcích výskumu na téma: Multikulturalita v zájmovém a neformálním vzdělávání*. Praha: NIDM.
- Šimíková, I., Navrátil, P. (2003). Role občanského sektoru při překonávání sociální exkluze. In Navrátil, P. a kol., *Romové v české společnosti* (s. 186–189). Praha: Portál.
- PISA Slovensko. *Národná správa*. (2007). Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Rafael, V. et al. (2011). *Analýza príčin školskej neúspešnosti žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného prostredia a identifikovanie nástrojov na jej znižovanie*. Bratislava: Úrad vlády SR.
- Robinson, E. L. (2002). What is the school psychologist's role in gifted education? *Gifted Child Today*, 25, 4, 34 – 37.
- Rogers, A. (2004). Looking again at non-formal and informal education - towards a new paradigm. In *The encyclopedia of informal education*.
- Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň základnej školy v Slovenskej republike. (2011). Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Štofej, J. (2011). Inštitucionálne možnosti vzdelávania rómskych detí predškolského veku na príklade činnosti nízkoprahového centra MAK v Trnave. In Pukančík, M., Smetanová, D. (eds.). *Nízkoprahové a zájmové entrá ako možnosť eliminácie sociálnej patológie detí a mládeže* (s. 104 – 114). Bratislava: UK.

Pri citácii prosím uviesť: LEMEŠOVÁ, M. Dobrá prax neformálneho vzdelávania v škole. In Psychológia (v) škole. (CD-ROM). Bratislava: Univerzita Komenského, 2013. ISBN 978-80-223-3483-9. S. 218 – 222.
